

Flagene i de runde, i virkeligheden ovale, haver, er symbolet på det mange af os traditionelt betragter som karakteristisk for kolonihaver.

GRETHE BJERREGAARD

Kolonihavernes historie i Danmark

Kolonihavernes forhistorie

Småhaver, der tilhørte borgerne, kendes allerede fra det 14. århundrede og i det 15. og 16. århundrede omtales denne typer haver også.

Udenfor Fredericias fæstningsvolde anlagdes de første små haver til brug for byens borgere i 1655. Det endte i stedet med at være indvandrere fra Holland og Frankrig der dyrkedes haverne, for danskerne havde ikke tradition for havedyrkning og gjorde det ikke godt nok.

Der skete en del på kolonihaveområdet i 1800-tallet. Måske ansporet af vandringerne fra land til by. Samtidig havde havebruget stor interesse, der blev bragt mange nye planter hjem fra planteekspeditioner og planteskoler voksede i antal. Især i den sidste del af 1800-tallet.

Frederik den 7. (1768-1839), konge fra 1806-1839, var meget interesseret i havebrug. I 1811 blev bønderne opfordret til at anlægge haver ved huse og gårde. I 1814 opfordrede han til at skoler skulle udbrede kendskabet til havebrug. Ved landsbyskoler skulle anlægges haver til lærerne og senere blev undervist i havebrug ved seminarierne.

120 år senere, i 1933, var der ca. 20 skolehaver i København og fordelt i hele landet var der mere end 100 skolehaver. Skolehaverne var meget små. Der er ikke ret mange skolehaver tilbage i 2025, men i Lyngby ligger haveforeningen Skovmosen, der er en gammel skolehave som København havde. Her er haverne 50 m².

I hertugdømmerne Slesvig og Holsten opstod tanken om kolonihaver tidligt og i 1824 var der kolonihaver i de fleste købstæder i hertugdømmerne, herunder Sønderborg og Tønder. I Hjelmsø nær Aabenraa anlagdes i 1821 en havekoloni, Hjelmsøhaverne. Denne havekoloni eksisterer endnu og den blev fredet i 1979. Det menes at være verdens ældste haveforening.

GRETHE BJERREGAARD · Hortonom

Redaktør af *Havebladet* 2000-2023, konsulent i Kolonihaveforbundets kreds 4, København midt og kreds 5, Nordøstsjællandskredsen fra 2007-2025.

I Skovmosen er de enkelte havelodder adskilt med snore. Hække er ikke tilladt. Redskaber opbevares i kasser på grunden eller i små huse, der findes i randen af haveforeningen.

I løbet af 1800-tallet opstod fattighaver rundt omkring i landet, men de holdt ikke længe.

Enkelte jordejere så deres fordel i at udleje jordparceller på kortere åremål. En enke efter en handelsgartner udlejede fx fra 1874 haver på ca. 690 m² til private. Det samlede areal var ca. 25 tdr. land, men selv om haverne lå ved siden af hinanden følte lejerne ikke noget fælles ansvar. De havde kontakt til udlejeren og gjorde ikke noget for i fællesskab at holde veje og stier i orden. De lysthuse, der lå på grundene, blev også jævnlige brugt til drikkeri og slagsmål.

Kolonihavebevægelsens egentlige start

I begyndelsen af 1880-erne foreslog vognmand og entreprenør Jørgen Berthelsen i Aalborg, at Arbejderforeningen af 1865 skulle oprette småhaver for sine medlemmer. Det vandt ikke genklang, så Berthelsen

Rugbrødbagerens hus er et eksempel på fantasien hos husbyggerne. Huset blev bygget af en rugbrødsbager i 1930-erne og blev bygget af materialer han fandt rundt omkring. Huset ejes nu af Kolonihaveforbundet og står i H/F Vennelyst i København, hvor det er en stor attraktion. Nu om dage er det nærmest parcelhuse, der bygges af firmaer, der har specialiseret sig i at bygge kolonihavehuse.

tog sagen i egen hånd. I 1884 lejede han 4,4 ha af kommunen for et beløb af 551 kr. pr. år i syv år. Dette areal fik han lov til at fremleje i mindre stykker på 440 m² til privatpersoner. Det blev i alt til 85 lodder og de blev lejet ud til en pris, der dækkede jordlejen, udstykningsudgifterne, anlæg af stier mv. Der skulle ikke tjenes på det. Det blev så populært, at Berthelsen to år senere lejede så meget mere jord af kommunen, at der kunne udstykkes endnu 93 haver. Derefter blev der lavet en forening med en bestyrelse og vedtægter, hvori der stod, at haverne

var lejet for mindst syv år og at de ikke måtte overdrages til andre uden bestyrelsens samtykke. Bestyrelsen bestod af Berthelsen selv, en repræsentant fra kommunen og fem medlemmer valgt af havelejerne. Der måtte laves små lysthuse på grundene og hvis man ikke fulgte reglerne, såsom at bortskaffe affald, kunne bestyrelsen, efter først at have givet en advarsel og dernæst en bøde på fra 1 til 4 kroner, bortvise lejeren.

Berthelsen havde i begyndelsen hæftet personligt for lejemålet af jorden til de små haver, men da det første lejemål skulle fornyes efter syv år, overgik hæftelsen til bestyrelsen. Samtidig hermed ændrede kommunen betingelserne og nu kunne fornyelsen kun gælde for tre år ad gangen. I 1898 blev haverne igen inddraget, fordi der skulle bygges en ny banegård, men de blev erstattet og flyttet længere mod vest. Her ligger de stadig og haverne er på hver 550 m².

I haverne blev produceret så meget, at der ikke bare var nok til familien selv, men også til at man kunne sælge sine produkter videre. I enkelte haver blev drevet anlægs- og blomstergartneri.

Grøntsager var til at begynde med den vigtigste afgrøde i kolonihaverne og de bidrog i høj grad til familiernes ernæring. Under 2. verdenskrig var der så stor efterspørgsel efter kartofler, at de blev stjålet direkte fra nogle af haverne.

I de første år var handelsgartnerne bange for konkurrence fra kolonihaverne.

I København skete der også noget på kolonihaveområdet. I 1891 blev der af Arbejdernes Værn oprettet 54 haver på mellem 44, 66 og 88 m².

Formanden var politisk aktiv og højremand. Det brød mange af medlemmerne sig ikke om, for de var socialdemokrater. Det resulterede i at 32 udbrydere lejede så meget jord af kommunen, at der var plads til 90 haver på hver 88 m². Foreningen var apolitisk, uafhængig og privat. Det hed Det Københavnske Haveselskab. Senere lejede selskabet jord langs Christianshavns Vold og etablerede 300 meget små haver i haveforeningen Vennelyst. Her ligger foreningen stadig og den er et meget velbesøgt turiststed i København.

Efter nogle år opstod der utilfredshed med foreningen, der lejede jorden ud til beløb, der var meget større end de udgifter, der var ved at drive haverne, så i 1919 opsigde Københavns kommune selskabets lejemål og foreningerne overgik til Kolonihaveforbundet.

Kolonihaveforbundet stiftes

Der var efterhånden så mange haveforeninger med vidt forskellige vilkår, at man besluttede at gøre noget. Syv repræsentanter for hver af de tyve foreninger i København, der ønskede at være med i et forbund, mødtes i maj 1908, hvor man stiftede forbundet med det ikke særlig mundrette navn Kolonihavelejerforeningernes Forbund i Danmark. Det nystiftede forbund forsøgte at få Københavns Kommune til at give lejemål på mindst 10 år og at sikre, at opsigelsesvarslet blev mindst et år. Nogle opsigelsesvarsler var på det tidspunkt på kun 14 dage. Desuden skulle der ikke udlejes til private, der kunne tjene på at fremleje.

Der var ikke noget af det, der lykkedes og efter mange udskiftninger af bestyrelsen blev det hele opgivet, også bladet Kolonihaven, der var startet i 1910. I 1913 meldte fem foreninger sig ud af forbundet. Derefter påtog frisørmester Carl Nielsen fra haveforeningen Fremtiden sig hvervet som formand og sammen med to medlemmer fra den afgående bestyrelse fik han sat skik på både blad og organisation. Organisationens navn blev ændret til det mere mundrette Kolonihaveforbundet for Danmark.

Frem til 1916 var organisationen kun københavnsk, men derefter blev den landsdækkende. Godt hjulpet på vej af en landsudstilling, der blev afholdt i Tivoli i København.

Aktiviteter i Kolonihaveforbundet

I 1914 ansattes en konsulent A. Dalskov, for at rådgive om havedyrkning. I erkendelse af kolonihavernes betydning for samfundet, bevilgede landbrugsministeriet i 1919 en statskonsulent til fremme af det almennyttige i kolonihavesagen. Stillingen som statskonsulent blev tildelt A. Dalskov. Denne ordning fortsatte til 2000, hvor den sidst udnævnte statskonsulent døde.

Konsulenter i kredsene

Senere fik man konsulenter, der varetog rådgivnings- og kursusvirksomhed i de enkelte kredse, men statskonsulenten var fortsat den styrende. I 1933 var der 20 konsulenter, der om sommeren besøgte foreningerne med råd og vejledning og om vinteren holdt kurser og foredrag for medlemmerne. I 2025 var der ca. 16 konsulenter til at varetage disse opgaver, men den største opgave for konsulenterne er nu de årlige havebedømmelser.

Faglige pjecer

Af overskuddet fra Landbrugslotteriet fik man tildelt midler, så der kunne udgives pjecer om fx beskæring, plantesygdomme, kunstgødning og sprøjtning. Dalskov var i hele sin tid som statskonsulent (1916-1943) en drivende kraft i at udarbejde pjecer, skrive artikler i medlemsbladet og sørge for præmieringsordningen.

Juridisk rådgivning og forsikringsordninger

Der blev ansat en juridisk konsulent, som foreningerne kunne henvende sig til om råd.

I 1933 etableredes en forsikringsafdeling, som dækkede brand, tyveri, ulykkesforsikring mv. Denne ordning overgik i løbet af 2000-2010 til et forsikringsselskab, som Kolonihaveforbundet lavede en aftale med.

Mønsterkolonier og demonstrationshaver

Der blev etableret mønsterkolonier og demonstrationshaver i København, Aalborg, Nykøbing F, Aarhus og Horsens. De skulle drives af Kolonihaveforbundet.

Mønsterkolonierne blev anlagt for at vise, hvorledes en forening kunne opbygges med fx havegange, hække, samlingspladser og placering af lysthuse.

Forevisningshavernes formål var at demonstrere hvilken virkning gødning havde og at vise planternes egenskaber. De skulle støtte konsulenternes arbejde. I disse haver blev afholdt små udstillinger og demonstrationer. Hvad sygdomme betød for planterne og hvorledes bekæmpelse kunne ske blev også demonstreret.

Landsudstillinger med kolonihaveprodukter blev afholdt først i Industriens Hus, men da lokalerne blev for små, blev der afholdt en landsudstilling i Tivoli i 1919. Overskuddet blev på 8.000 kr. Ved landsudstillingen i Tivoli i efteråret 1924 deltog 1500 udstillere.

Mange kredse afholdt også deres egne udstillinger.

Kursusvirksomhed og andre aktiviteter

I 1943 købte Kolonihaveforbundet Islegård ved Rødovre. Den var på 7 tdr. land og her oprettede man verdens første kolonihavehøjskole med tilhørende forevisningshave. Den blev solgt igen i 1962.

I 1954 fik Kolonihaveforbundet bevilling til at drive biograf. Husum bio på Frederikssundsvej. Den blev solgt i 1972.

I 1962 købte man Virklund ved Silkeborg. Her var 40 tdr. land, der blev anlagt som ferie- og kursuscenter. Der blev bygget 20 rummelige feriehus og lavet en beplantning, der var beregnet til undervisning og selvstudium. Bygningerne dannede basis for konsulentvirksomhed året rundt. Stedet blev afhændet til Silkeborg kommune i 1987.

I 1965 købte man Ydegården på Læsø. Den tjente som feriehjem for Kolonihaveforbundets medlemmer til midt i 1990-erne.

Præmieringsordning

I 1918 blev der etableret en præmieringsordning for veldyrkede haver. Denne ordning findes endnu, men er i 2025 blevet moderniseret, så den passer bedre til nutidens behov. De første år blev præmievinderne omtalt i Kolonihaven, der var Kolonihaveforbundets medlemsblad. Ærespræmier blev ofte doneret af aviser, kommuner, virksomheder mv. Nu uddeles alle præmier udelukkende af Kolonihaveforbundet. Mange foreninger har dog også deres egne præmier, der ikke har noget med Kolonihaveforbundet at gøre.

Præmieringsordningen går ud på at udvælge haver, der fortjener en præmie. Der uddeles en præmie for hver 50 haver i en haveforening og en ærespræmie for hver 500 haver i en kreds. Der udtages to haver til bedømmelse, hvoraf den ene får præmie. Ærespræmierne tildeles de haver i kredsen, der har fået flest points.

Haverne bedømmes
fra 2025 efter

- Herlighed
- Helhed
- Plantevalg
- Materialer
- Generelle orden
- Plejeniveau
- Bæredygtighed og
- Frodighed.

Tidligere blev haverne
vurderet efter

- Helhedsindtryk
- Orden
- Anlæg og
- Sundhed

Hvert bedømmelsesgrundlag kan give op til 10 points, samlet altså 80 points.

Hjemsteder for Kolonihaveforbundet

I 1918 fik Kolonihaveforbundet sit første hovedkontor i kælderen i Nr. Farimagsgade 50. Senere flyttede man op i stuen i samme hus og i 1922 flyttede kontor, indkøbsafdeling og lager til Gothersgade 151. Her boede man indtil 1955, hvor Kolonihaveforbundet flyttede til Frederikssundsvej, ved siden af biografen. I kælderen var der plads til indkøbsafdelingen. Den blev nedlagt i 1965, primært på grund af øget konkurrence fra fx supermarkeder.

I slutningen af 2017 flyttedes hovedkvarteret til Smedeholmen i Herlev.

Kolonihaveforbundets ledelse

Organisationen ledes i 2025 af en hovedbestyrelse på 40 medlemmer og et forretningsudvalg på 9 medlemmer. Forbundsformand og næstformand er fødte medlemmer af både hovedbestyrelse og forretningsudvalg.

Medlemsblad

Kolonihaveforbundet har siden 1910 haft et medlemsblad.

Fra 1910 til 1952 var navnet Kolonihaven.

I 1953 omdøbtes bladet til Havebladet fordi medlemmerne i daglig tale kaldte det ved dette navn. Fra 2023 hedder bladet igen Kolonihaven.

I alle årene er der blevet bragt nyheder fra Kolonihaveforbundet, oplysende faglige artikler og artikler om besøg hos kolonihaveejerne mv. Fra 1910 til 1953 udkom der 10-12 numre om året. De seneste mange år er der udkommet 5-6 numre og nu er man nede på 4 numre. Formatet har varieret mellem A5 og A4, nu er formatet ugebladsformat. Jo flere numre der var på en årgang jo færre sider var der i bladet. For øjeblikket ligger sidetallet på ca. 52.

Kolonihaveloven

Nærmest helt fra starten af Kolonihaveforbundet har der været kendte personer og politikere som har været positivt stemt for kolonihaver.

En af dem var Jeppe Aakjær, der endog holdt en tale ved en landsamling. En anden var Johs. V. Jensen som skrev teksten til en engelsk brochure om kolonihaver.

Blandt politikere, som har interesseret sig for kolonihaver, kan nævnes Julius Bomholt, der var landets første kulturminister, 1961-64. Meget tidligere end det, viste han interesse for kolonihavetanken og mente, at kolonihaverne bidrog til at ændre folks mentalitet og give bymennesket mulighed for at vende tilbage til sine rødder.

I nyere tid har både Ritt Bjerregaard fra Socialdemokratiet og Pia Kjærsgaard fra Dansk folkeparti været på besøg i haveforeninger.

Den største betydning har dog miljø- og energiminister Sven Auken haft. Efter hans forslag vedtog folketinget 1. juni 2001 Lov om Kolonihaver. Det indebærer at eksisterende haver på statsejet jord og alle andre kolonihaver, medmindre ejeren protesterede, samt alle fremtidige kolonihaver er varige. I mange af de kommuner, hvor man valgte ikke at gøre haverne varige, har man givet lejemål på mellem 20 og 30 år. Foreninger, der ligger på privatejet jord, skal have jorden tilbudt til samme pris og på samme vilkår som den ellers kan sælges til. En varig haveforening kan kun nedlægges hvis samfundet kræver det, fx et nyt sygehus eller lignende. I sådan et tilfælde skal haveforeningen etableres i samme omfang og med de samme huse, på et andet sted. Haveforeningen nedlægges altså ikke, selv om det er nødvendigt at flytte den.

Vurdering af kolonihaver og huse

Medlemmer af Kolonihaveforbundet er underlagt vurderingsregler. Et vurderingsudvalg vurderer grunden og huset, der ligger på den, når

det skal sælges. Denne vurderingspris kan ikke ændres i opadgående retning. Da en kolonihave ligger på en jord, hvor lejen er meget billig, er det ikke meningen at man skal kunne tjene stort på at sælge sit hus.

Offentlig adgang

Der er offentlig adgang til fods og ad stier i kolonihaverne i sommerhalvåret fra kl. 8-21, hvis ikke det strider mod indgåede kontrakter.

Kolonihaveområderne indgår som en del af byernes rekreative arealer og i en haveforening ser man større biodiversitet end i så mange andre offentlige grønne områder.

Medlemmer af Kolonihaveforbundet

1940: 38500 medlemmer

1942: 45000 medlemmer

1949: 62000 medlemmer

I 1960-erne reduceredes antallet meget

1976: ca. 50000 medlemmer

2025: ca. 40000 medlemmer.

Hvad er en kolonihave?

Der er mange bud på, hvad man forstår ved en kolonihave. Det er dog en givet ting, at det er små haver, nogle ikke mere end 50 m², andre helt op til 500 m². De fleste omkring 300 m².

En nyttehave har intet hus, måske et lille væksthuse på højst 10 m². Enkelte steder er det ikke engang tilladt, man må højst have en stor kasse til redskaber.

I en daghave må man ikke overnatte, selv om der er et hus på grunden.

I en kolonihave må man normalt overnatte fra 1. april til 31. oktober.

Intet nyt under solen

Nu som tidligere giver disse regler problemer. Folk overnatter ofte efter behov og nogle også hele året. Det er blevet så meget lettere efter at mange haver har kloak og indlagt vand, solceller og varmepumper sørger for mulighed for at varme lidt op hele året. Det står dog fast, at man skal have en fast adresse, der ikke er kolonihavens adresse.

Det med at bo fast i haven har været et problem i hvert tilfælde de sidste 50-70 år.

I 1950-erne var problemet med overnatning så stort, at man gik til yderligheder for at undgå det. Selv om kommunerne til dels selv var skyld i problemet, for man kunne ikke altid anviser en anden bolig end kolonihaven. I Københavns kommune måtte der i 1950-erne ikke være tag på husene. Det skulle forhindre indflytning. I Tårnby kommune måtte der ikke være toilet, varme og vand i husene. Man måtte benytte sig af fælles faciliteter.

Indgangene er det første man møder når man skal ind i en kolonihave. Her er mange muligheder, lige fra de helt almindelige havelåger til indgange formet af den omgivende hæk.

Grøntsager var fra begyndelsen de altdominerende i en kolonihave og de fleste haver har stadig en eller anden form for nytteplanter i haven, om ikke andet så et æbletræ og nogle frugtbuske.

En traditionel prydhave har som regel en græsplæne, der omgives af bede med prydplanter. Frugttræer og -buske er der dog normalt også i en prydhave.

En japansk have er en anden måde at have en prydhave på.

Prydhaver er efterhånden de mest almindelige. Her er det dominerende islæt pryddplanter i form af både små træer, buske, stauder og etårige planter.

Iderige haver er præget af sjove detaljer, fx i form af tilbehør, formning af planter mv. Grænsen mellem de rene prydhave og de iderige haver kan være vanskelig at trække.

Fugle- og insektvenlige haver er forsynet med fuglehuse og insekthoteller.

Naturprægede haver bærer præg af, at man ønsker at trække naturen helt ind i haven og lader det være det dominerende præg.

Børnevenlige haver bærer tydeligt præg af, at børnene er velkomne og haverne kan være anlagt, så man kan se, at børnene har forsteret i dem.

Fantasia er stor, når det gælder fuglefoderbrætter og insekthoteller.

I den naturprægede have er det slut med den tætklippet plæne; i stedet klippes græsset sjældnere, men bede, gerne højbede, er stadig en del af haven.

De børnevenlige haver vinder frem i takt med, at flere børnefamilier anskaffer sig en kolonihave. De er næsten altid forsynet med en gynge, men derudover er legehuse, fodboldmål og andre tiltag også populære.

Afsluttende bemærkninger

Heldigvis kan man nu se bort fra små haver beregnet for fattige familier, så de fik lidt hjælp til dagen og vejen. Til gengæld fungerer haverne som et fristed, der giver frisk luft og mulighed for at stresse af. De har måske skiftet karakter fra at være et nødvendigt bidrag til den daglige overlevelse til at være et nødvendigt tilskud til psykisk overskud.

Traditionelt har man betragtet kolonihaver, som værende især for fagbevægelsens medlemmer, ikke mindst for skifteholdsarbejderne, der kunne møde om dagen, mens almindelige arbejdere kun havde weekenderne til rådighed. Arbejderfamilierne anskaffede sig også kolonihaver for at sikre børnene adgang til frisk luft og grønne områder. Tiderne er skiftet og i højere grad end tidligere, er det mennesker fra alle befolkningsgrupper, der har en kolonihave. Fælles for langt de fleste er dog, at de bor i lejligheder og benytter sommerhalvåret til at komme ud i grønne omgivelser og få frisk luft med mulighed for at stresse af.

Dengang som nu, især efter 1950, lyder det, at kolonihaveidyllen er forsvundet, husene skal være flottere, enhver er sig selv nærmest, det er husene og ikke haverne der betyder noget. Det er fritidsopholdet ikke havearbejdet, der trækker. Nyttehaven udgår til fordel for prydhaven. Der er ikke noget nyt under solen.

Kilder

Alletiders have – om kolonihaver i Danmark, H.E. Sørensen og Sven-Erik Ravn, Kolonihaveforbundet for Danmark, 2008

Kolonihavebevægelsen i Danmark – Kolonihaveforbundets udvikling og organisation gennem 25 år, 1908-1933, C. Nielsen, A. Dalskov (red.), 1933

Kolonihaven. En etnologisk undersøgelse af kolonihaven i Danmark set i relation til arbejderklassens kultur fra slutningen af det 19. århundrede til slutningen af anden verdenskrig, Inger Tolstrup, 1980

Fra kvangård til humlekule, Meddelelser fra Havebrugshistorisk selskab, nr. 6, 1976, pp. 7-16, Robert Chr. Bonde.